

OVIDIU ȘI SPIRITUL ROMANTIC

OCTAVIAN GEORGESCU

Înainte de a vorbi despre *Ovidiu și spiritul romantic*, trebuie să facem precizarea că istoriile literare îl așază firesc pe autorul *Metamorfozelor* între marii poeți clasici. Nu întâmplător tratatele de retorică din Evul Mediu și Renaștere, cărțile de prozodie din perioada clasicistă, ori manualele de latină din epoca modernă au citat adesea din scrierile ovidiene. Lung timp, operele sale, *Arta de a iubi*, *Heroidele*, miturile extraordinare din *Metamorfoze*, au servit ca modele¹. A studiat retorica la Sulmo și Roma, și-a desăvârșit studiile la Atena și Siracuză. Era fără îndoială unul din cei mai buni cunosători ai culturilor clasice, elină și latină. Dar venerația sa pentru Homer, Hesiod sau Vergiliu nu l-a împiedicat să se situeze tranșant pe drumul novator deschis de poeții neoterici. Era fericit că s-a născut într-un ev pe măsura firii sale. A reușit să perfecționeze expresia latină, să ducă la înălțimi posibile hexametru, deși a fost evident încorsetat de limitele limbii și rigorile clasice. Distihul elegiac din *Triste* și *Pontice* îl reprezintă. Personalitate complexă, Ovidiu s-a definit ca un receptacol al umanității timpului său, la răspîntia dintre era veche și era nouă. În pofida unor exegeți formalizanți care l-au considerat un cap al decadentismului latin, Ovidiu va străbate epocile prin opera sa, ca un premegător în multiple accepții².

Prin caracterul scrierilor sale, Ovidiu a fost receptat diferit de la o epocă la alta. Nu este vorba doar de aplicarea aici a conceptului de „operă deschisă” al lui Umberto Eco. Istoria culturală probează cu numeroase exemple această preluare și receptare diferită și, de fapt, mereu îmbogățită, în timp, a moștenirii literare ovidiene. În antichitate și mult după aceea, poet mare era cel care scrisese o epopee. La greci fusese Homer, cu *Iliada* și *Odiseea*, iar la romani nu putea fi decît Vergiliu, cu *Eneida*. Ceea ce nu păreau să știe autorii tratatelor de retorică, dar poeții o știau prea bine, este că în artă imitația nu are valoare, că mai important este să defrișezi terenuri necunoscute, să descoperi și să impui noi specii sau modalități literare. Nici Horațiu n-a scris o epopee. Prin odele și epodele sale, Horațiu a inventat o nouă specie poetică, ceea ce numim azi meditație sau poezie reflexivă. Ovidiu a ambiționat și a reușit să scrie un alt fel de epopee, am zice para-istorică, oricum o operă mare, care este *Metamorfoze*. Și dacă Horațiu a meditat față cu natura, împrejurările vieții și caracterele oamenilor din unghiul de vedere al echilibrului clasic, Ovidiu a fost determinat să mediteze altfel, într-un mod

¹ Nicolae Lascu, *Ovidiu în literatura și arta europeană*, în vol. *Ovidiu, omul și poetul*, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 355—393, bibliografie p. 394 și urm.

² *Ars amandi*, III, 121—122.

³ Dăm doar cîteva din lucrările reprezentative care argumentează această idee: E. K. Rand, *Ovid and his Influence*, London, 1925; F. Bernini, *Ovidio*, Roma, 1938; H. Fränkel, *Ovid, a Poet between two Worlds*, Berkeley-Los Angeles, 1945; L. P. Wilkinson, *Ovid Recalled*, Cambridge, 1955; S. D'Elia, *Ovidio*, Napoli, 1959. Grigore Tănăsescu în prefața la vol. *Heroide. Amoruri. Arta iubirii. Remediile iubirii. Cosmétique*, Ed. Minerva, 1977, p. VI, citează ediția din 1969 a lucrării lui H. Fränkel, ca definitivă pentru înțelegerea spiritului ovidian, „ingenios și inventiv, axat pe modernitate”.

singular și tragic, în *Triste* și *Pontice*. Tocmai datorită originalității și conținutului ei umanist, opera ovidiană va reverbera puternic în timp, fiind preluată în diferite moduri și ipostaze. Vom da câteva exemple. Unul din primele nume din literatura germană, călugărul Ekkehard din Sankt-Gallen (pe la 930) scrie o epopee avind ca model versurile lui Ovidiu. Tot astfel, Gottfried von Strassburg scrie romanul în versuri *Tristan și Isolda* (1210), după o versiune a lui Thomas, avind ca model de prozodie și luind motive alegorice din Ovidiu⁴. *Metamorfozele* lui Ovidiu au fost considerate în tot Evul Mediu o „biblie păgînă“, o carte de legende plină de înțelepciune⁵. Interesantă apare popularitatea deosebită de care s-au bucurat *Arta iubirii* și celelalte scrieri erotice ale sulmonezului în condițiile atît de constrîngătoare ale medievalității. Tudor Vianu subliniază numeroasele adaptări după acestea și circulația lor. În fine, opera alegorică cea mai importantă a Evului Mediu, anume *Le roman de la rose*, de Guillaume de Lorris și Jean de Meung, a avut ca model opera ovidiană⁶. Ideea conținută în prima parte a *Romanului rozei*, după care noblețea este a valorii naturale, încununată prin efort, și nu un apanaj al castei, era evident de sorginte ovidiană. „Que ars non penetrat?“ scriese Ovidiu, convins că poetul este un prinț al spiritului, îndrituit să pătrundă în for. Poet și cetățean ilustru al Cetății Eterne, el nu ascultase de vocea prudenței, nu urmăse aurita cale de mijloc, exprimîndu-și cu îndrăzneală forța talentului și nemurirea operei. Mai presus de sfaturile sale galante, străbate prin timp îndrăzneala sa, efigia de nobilă afirmare a spiritului, nîmbată tragic de relegarea sa la Tomis. În *Viața lui Dante*, Giovanni Boccaccio compară destinul lui Ovidiu cu cel al autorului *Divinei Comediei*. Dante, ca și Ovidiu, au fost pe nedrept condamnați la exil. Fiecare a năzuit fierbinte să se întoarcă în patrie, dar au murit pe alte meleaguri. „Sulmona n-a plîns îndelung nimic altceva afară de faptul că insula din Pont îl păstrează într-un anume loc pe Ovidiu al său“⁷. Dacă în Evul Mediu unii l-au văzut ca pe un martir al perioadei de tranziție de la păgînism la creștinism, în Renaștere poetul latin apare ca un reper pentru acel „uomo unico“, „uomo singolare“, proiectat ideal de umaniști și scriitori deopotrivă. Torquato Tasso a căruia viață și operă sînt traversate de complexul spaimei de Inchiziție, a rămas ca unul din spiritele neîngenunchiate, prezentat mai tîrziu ca atare de Goethe, în drama sa. Într-unul din dialogurile lui Tasso este evocat, semnificativ, Ovidiu. Vestitul filosof și poet Giordano Bruno, mort pe rug la 1600, după o existență dramatică de exil în Germania și Anglia, descrie în *Degli eroici furori* aventurile minții sale cutezătoare. Într-o poezie de implicație ovidiană, se compară cu Acteon, presimțind că va fi sfîșiat de propriile Eryni. John Milton, autorul *Paradisului pierdut*, se compară cu Ovidiu, într-o elegie în care explică retragerea sa la țară ca un exil. Marele eseist francez Michel de Montaigne, bun cunoscător al culturii latine, mărturisea că: „Le premier goust que j'eus aux livres, il me vint du plaisir des fables de la *Métamorphoses* d'Ovide“. Și lista ar putea continua, în secolele moderne, cu Voltaire, Goethe și cu unul din primii romantici, A. von Arnim, din Școala de la Heidelberg⁸...

La începuturile romantismului, lamentațiile lui Ovidiu din *Triste* și *Pontice* au stîrnit unora compasiunea, altora refuzul (în sensul că păreau reprobabile, nedemne). Mai apoi, mari poeți romantici l-au considerat pe Ovidiu un revoltat (în condițiile timpului său) și l-au deplins exilul, cu atît mai mult cu cît, unii dintre ei au suferit ei înșiși durerea exilului (Byron, Pușkin, Mickiewicz). Anume trăsături ale vieții și operei îl legau pe Ovidiu, peste timp, de romantici. Scriind despre mitul damnării la romantici, autoarea unei monografii despre Byron arată: „Romanticii își selectau idolii dintre poeții prizonieri sau înconjurați de mister în timpul vieții“. Hugo și Eminescu l-au evocat pe Shakespeare; Vigny pe Chatterton și Chénier; Pușkin pe Ovidiu etc. Într-o scrisoare, Byron amintește de Ovidiu, nefericit de consoarta lui, Fabia, ca și el însuși de lady Milbanke⁹. Trăsătura comună a romanticilor, aceea de refuz al despotismului, își afla în

⁴ M. Isbănescu, *Istoria literaturii germane*, Ed. științifică, 1963, p. 38, 60—61.

⁵ *Ovidiu*, volum apărut cu prilejul Bimileniului..., 1958, p. 78—79.

⁶ Tudor Vianu, *Prefață*, la monografia *Ovidiu*, de Ov. Drimba, 1966.

⁷ G. Boccaccio, *Viața lui Dante*, București, 1965, p. 84.

⁸ Albert Béguin, *Sufletul romantic și visul*, Ed. Univers, 1970, p. 327.

⁹ Elena Tacciu, *Aventura lui George Gordon Byron*, București, 1977; v. și Charles du Bos, *Byron et le besoin de la fatalité*, 1929.

Ovidiu un precursor. Ovidiu refuzase ideea unui succesor tiranic și absurd al lui Octavian August, cum îi apărea și în mare măsură avea să fie Tiberiu. Dante a refuzat cu o ostilitate fățișă absolutismul papal. Pentru Byron, tirania conservatoare a lui George al III-lea era de neconceput. În poemul *Către Ovidiu*, Pușkin își compară exilul cu al ilustrului său înaintaș, exprimând ideea unei predestinări, al unui dat fatal poezilor de geniu. Tot astfel, Byron în versul: „Durerea-i geniului geamăn“, ori Eminescu în însemnarea pe manuscrisul poemului *Luceafărul*: „Căci dacă geniul nu cunoaște moarte și numele său scapă de noaptea uitării, pe de altă parte, însă, pe pământ, el nu poate fi fericit și nici ferici pe cineva“. Ideea omului de geniu mistuit de propriul său foc își are sorginea încă la Ovidiu: „Est deus in nobis, agitante calescimus ille“ („Este un zeu în noi, ardem agitați de el“)¹⁰. Nu întâmplător, într-un poem al său, Lamartine îl amintește pe Ovidiu ca una din victimele strălucite ale poeziei¹¹. Mărturia marelui sulmonez despre „Carmen et Error“, cele două vini tragice care i-au provocat relegarea, captează deci conștiința unor mari romantici, Ovidiu fiind, alături de Eschil, între puținii clasici acceptați ca predecesori spirituali de romanticism.

S-a observat că poeții mari nu încap în formule sau etichete, că spiritul lor transcendente timpul, că din antichitate până azi au existat firi clasice și firi romantice, peste moduri și mode. Clasicismul și romantismul „privește pe verticală, reprezintă două epoci, două curente distincte, inconfundabile. Privite pe orizontală, din unghiul naturilor poetice, ele transgresează timpul. Întrebarea revine sub forma: a fost Ovidiu un romantic al antichității? A refuzat de timpuriu meseria armelor și magistratura, înțelegând să se consacre exclusiv artei poetice. Ca și romanticii de peste secole, nu înțelegea poezia ca un scop în sine, ci ca purtătoare a unui fel mai înalt, de îmblinzire a moravurilor și de afirmare umană. Antinomiile spiritului său sensibil, oscilația între rațiune și voluptate, între acțiune și contemplație, ne apar azi firești poetului. Pentru unii din contemporanii săi, aceste antinomii vor fi părut stranii. *Amores*, *Ars amandi* etc. reflectă viața contemporană, mentalitatea epocii, din unghiul de vedere al unui poet sărac, dar demn și încrezător în forța talentului său. Nu poți acuza o oglindă de ceea ce arată, avertizează, într-un vers sentențios, Ovidiu. *Heroidele* exprimă pasiuni exemplare. Dacă Iulia Minor a fost prototipul celei cîntate de Ovidiu sub numele fictiv Corinna, aceasta era o „iluzie sacră“, sub cerul ideal al poeziei, nu și sub furcile caudine ale conjuncturii, abil manevrată de Livia, spiritul malefic al atitor crime și surghiunuri, dictate de ambiția de a-l așeza pe tron pe fiul ei, Tiberiu¹². Din *Heroide* însă, desprindem un înțeles mai acut, eroic chiar al iubirii, ce va fi părut de asemenea straniu, dacă nu absurd, unor contemporani. Tocmai absurdul acesta al creației, ca și al implicațiilor desigur temerare în disputa crinenei a succesiunii, de partea potrivnică Liviei, atestă un Ovidiu romantic¹³. Relegarea, la limes-ul de nord-est al Imperiului, frământările, nesiguranța, contactele cu o nouă umanitate, în continuă mișcare și fierbere, nutresc dramatic alegii de o factură și un conținut nou, impresionant, diferit de tot ce se scrisese până atunci¹⁴. Dar nu numai locul, depărtarea, exilul, se resimt acut, tensional, ci și epoca, frontiera temporală pe care o trăiește poetul reverberează cu accente patetice. Apare ca îndubitabil că a intuit și a fost cutremurat de răspintia dintre cele două ere: cea veche, a civilizațiilor antice și politeiste, a ordinii romane, și cea nouă, a migrațiilor, a monoteismului, a Evului Mediu european etc. Accente ale răsăritului noii ere apar ca niște sem-

¹⁰ *Faste*, VI, 5.

¹¹ Nicolae Lascu, *lucr. cit.*, p. 387.

¹² Tacit, *Anale*, VI, 151. Pentru ansamblul implicațiilor, v. Carol Blum, *Cauzele relegării poetului roman P. Ovidius la Tomis*, extras, din „*Analele Dobrogei*“, Cernăuți, 1928.

¹³ Grigore Tănăsescu, prefața *Humanitas și eros în poezia lui Ovidiu*, *lucr. cit.*, p. VIII: „Absurdul, ridiculizat de Horațiu și repudiat de Vergiliu, îi hrănește voluptatea lui Ovidiu, ca și propriile-i turnuri, imputate lui încă de critici antici (Seneca, Quintilian ș.a.) ca absurde, dar cu atât mai mult îndrăgite de poet“, opera și personalitatea ovidiană comportând „analogii cu Baudelaire, confratele său peste veacuri“.

¹⁴ S. Lambrino, *Tomis, cité gréco-gète chez Ovide*, în *Ovidiana*, p. 379 și urm.; Y. Bouynot, *La poésie d'Ovide dans les oeuvres de l'exil*, Paris, 1957; F. Arnaldi, *Il mondo poetico di Ovidio*, în *Stud. Ovidiani*, Roma, 1959, p. 26 și urm.; Adrian Rădulescu, *Ovidiu la Pontul Euzin*, București, 1981 ș.a.

nale, fulminând în *Scrisorile din exil*. Nu avertizează el în aceste epistole trimise spre Cetatea Eternă asupra pericolului grav al atacurilor geților și altor seminții ce asaltau în valuri continue Imperiul? Și, îngrijorat de soarta scrierilor sale în condiții vitrege, nu caută el în viitor, consolidându-se ca ele vor dăinui cit va stăpîni acvila romană, cit va dura limba latină și chiar după aceea? Nu se hotărăște el să învețe limba geților ca fiind cei mai numeroși și chiar o învață și le recită în cetate un poem în limba lor?! În grele clipe de restrîns il animă speranța de a-și revedea ținutul natal sau se arată îngrijorat de a nu-și fi terminat *Fastele*, care celebră sărbătorile romane — operă care, în conștiința poetului, ca și *Metamorfozele*, era destinată nu atât contemporanilor săi, cit posterității, memoriei lumii, adică anume culturii universale. Această grijă de a scruta viitorul, sfîșierile sale, interogațiile, ni-l arată ca o natură romantică, și ca un spirit vizionar.

Romanticii, scrie într-una din *Cronicile optimistului* G. Călinescu, evocă trecutul spre a-și proiecta aspirațiile în viitor¹⁵. Același, în studiul *Ovidiu, poetul*, observă că *Ars amandi*, deși scrisă în vers clasic, conține flori romantice. Scrisorile din *Heroide*, dincolo de tonalitatea clasică a discursului, colorează diferit personajele, individualizându-le. Accentele funebre din scrisoarea tracei Phillis către Demophoon amintesc de Ossian. Sappho scrie tinărului Phaon „fără nici o retenție în pasiune”, depășind — am adăuga noi —, ante tempora, pe Louise Labbe. Scrisoarea lui Leandru către Hero. scrisă pe timp de furtună, exprimă nerăbdarea năvalnică a eroului etc¹⁶. Între întâmplările-limită și sentimentele avîntate descrise în *Heroide* și multe din fabulațiile cuprinse în *Metamorfoze* există o continuitate de substrat. Ovidiu este tentat adesea de ceea ce era ieșit din comun, preocupat de misterul sau fatalitatea trăirilor umane, tînzînd să extragă sensuri mai adînci decît obișnuitele încheieri moralizatoare ale confrăților săi clasici. S-a observat relativismul cu care Ovidiu tratează miturile, însăși demitizarea, prin umanizarea personajelor mitice. Este cazul să schițăm măcar cîteva analogii între motive existente la Ovidiu și motive predilecte la romanticii propriu-zisi. Un motiv este interogația asupra originii lumii astrale, a pămîntului însuși în univers. *Metamorfozele* încep cu aceasta și Ovidiu discernе între haos ca masă amorfă și învălmășită („rudis indigestaque meles”)¹⁷ și univers. Ovidiu pune poate primul dintre poezii cunoscute un accent pe funcția ordonatoare a logos-ului, opunînd sensurile posibile ale miturilor entropiei universale. Astfel, între începutul operei sale capitale și finalul ei, în care poetul afirmă supremația verbului, a actului cultural, este o continuitate am zice programatică. Nu este lipsit de interes nici sensul de Ianus bifrons pe care poetul îl conferă nașterii lumii. Se știe că de la unghiul de aur al lui Pitagora, de ale cărui sintagme Ovidiu nu era străin, la teoria Kant-Laplace, relația om-cosmos a preocupat pe filosofi și poeți deopotrivă. Dihotomia haos-cosmos o întîlnim anume la romantici, preocupați de aștri ca interogație de sine a individului în fața lumii materiale. Byron în *Cain*, Eminescu în *Scrisoarea I* sint preocupați să scruteze spațiul infinit prin viziuni spectaculare. Nostalgia romanticilor după vîrsta de aur, descrisă de Ovidiu în *Metamorfoze*, implicățiile, semnificațiile descrierii vîrstei de fier în literatura universală, pînă azi, ar merita o analiză. Ne vom referi în continuare la motivul însingurării, asociat cu cel al durerii, dar și cu cel al speranței, specifice romanticilor. Interogațiile și exclamațiile atît de dese în *Triste* și *Pontice* sint expresii ale stării de însingurare și suferință din exil. El care avertizase în *Arta iubirii* să nu te lași pradă singurătății, căci aceasta moleștește trupul, ca și spiritul, iață-l în exilul tomitan încercînd atît suferința, cit și voluptatea singurătății. „Est quaedam flere voluptas” („Chiar și în plîns este o anume desfătare”) exclamă el în elegia 3 din *Tristia*, cartea a IV-a. Cine nu-și amintește, prin analogie, versul eminescian: „Suferință tu, dureros de dulce”? Departe de urbea eternă, Ovidiu își nutrește speranța comparînd-o cu adierea primăverii, comparîndu-și el însuși situarea

¹⁵ G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, E.P.L., 1964, p. 388.

¹⁶ G. Călinescu, *Ovidiu, poetul*, în rev. „Steaua”, Cluj, nr. 11, anul VIII, 1957, p. 53 și urm.

¹⁷ Ovidius, *Metamorfoze*, ed. a II-a revăzută, studiu introductiv, traducere și note de David Popescu, București, Ed. științifică; *Les Métamorphoses*, traduction, introduction et notes par J. Chamonard, Paris, Garnier-Flammarion (texte intégral).

cu a unui naufragiat sau cu Ulise rătăcitor pe mări. Iar Eminescu, peste multe secole, va glossa: „Cum mîngîie dulce, alină ușor, speranța pe toți muritorii“. Cuprins de disperare, Ovidiu imploră ca măcar urna cu cenușa sa să ajungă pe pămîntul natal. Tot așa, Byron, la Ravenna, în iulie 1819, va scrie ca un avertisment celor din țara sa: „Iar țara care azi m-a alungat / Poate că mîndră fi-va mai tîrziu / De pulberea acestui bles-temat / Făcîndu-i loc în glia ei. Nu știu“. Conștient că puterile-i slăbesc, Ovidiu invocă voința: „Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas“¹⁸. Evocarea patriei și sentimentul încrederii în prețuirea posterității se imbină testimonial.

OVIDE ET L'ESPRIT ROMANTIQUE

Octavian Georgescu

Résumé

Le grand poète latin Ovide a vécu à une époque située à la frontière entre l'ère ancienne et l'ère nouvelle, son esprit étant un réceptacle de la vie romaine ainsi que de la vie des G/to-Daces et des autres peuples du Pont Gauche, dont il saisit les contradictions et les convulsions. Ses œuvres expriment le dramatisme de sa position entre deux ères et mondes. Personnalité complexe, téméraire et novatrice, Ovide a eu l'ambition de créer un autre genre d'œuvres que celles de ses prédécesseurs Virgile et Horace réussissant à léguer à la postérité une érotique originale — en *Ars Amandi* —, viable aujourd'hui encore, un autre genre d'épopée, para-historique, dirions-nous, dans les *Métamorphoses*, un autre type d'épîtres littéraires, pénétrées de ses inquiétudes tragiques et de ses espoirs profondément humains, exprimés par les *Tristes* et *Ex Ponto*. La communication a pour objet les différents aspects — mais également la continuité de la réception des œuvres ovidiennes au Moyen Âge, à l'époque de la Renaissance et, surtout, à l'époque romantique. L'auteur souligne des aspects nouveaux, qu'on n'a pas abordés dans le cadre des recherches connues, l'acception de „*uomo unico*“, „*uomo singolare*“ d'Ovide au temps de la Renaissance, l'appréciation qu'ont accordée au Sulmonais Boccace, Torquato Tasso, Giordano Bruno, John Milton, Michel de Montaigne, ainsi que les premières romantiques. On étudie les échos ovidiens chez les romantiques, le motif du génie damné chez Ovide, Byron, Eminescu, celui de l'exile chez Ovide, Byron, Lamartine, Mickiewicz, Pușkin, d'autres corrélations entre le poète latin et les poètes romantiques.

L'analyse porte également sur le plan vertical, de l'histoire culturelle (et littéraire) et sur le plan horizontal, des correspondances de tempérament, inclinations, vision etc., au-delà des époques, courants et modes. L'auteur met en évidence des données qui attestent en Ovide une nature romantique, un esprit qui dépasse son temps, étant, à plusieurs égards, contemporain des poètes modernes.

¹⁸ Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, III, 4, 79.